

լինելն ընդհանուր աշխարհին յոյն գիրքը. դարձեալ ի բաժանել զաշխարհս Հայոց՝ չտային Պարսիկ վերակացուքն յայն ուսանել զպրու-թիւն ուսմբ յիւրեանց մասինն, այլ միայն ասորիոյ (գլ. Եդ.)

Բայց միթէ Մեհհուրմանը արդարեւ այրեց բոլոր յունական գրքերը մինչեւ վերջին օրի-նակը եւ միթէ Բիւզանդիայի հետ ունեցած այնքան յաճախակի յարաբերութեան ընթաց-յումս, Հայոց թագաւորի եւ կաթողիկոսի հա-մար դժուար էր ձեռք բերել այնքան կարեւոր եւ անհրաժեշտ մի գիրք, որպիսին Ս. Գրքն է։ Եւ այս այնպիսի մի ժամանակ, երբ Վառամա-պուհ թագաւորը, Հայոց գրականութեան այդ հովանաւորը “օգաւում” էր, խորենացու ստեղծ (ձա գլ.) թէ յունաց կայսեր եւ թէ Պարսից արքայի բարեկամութիւնից եւ վստա-հութիւնից, միաժամանակ վարելով Հայաստանի թէ Պարսից եւ թէ Եւնաց բաժինների իշխա-նութիւնը։ Այս պատճառով քնն թող եմ տալիս ենթադրել, որ Մեհհուրմանի վրայ ծան-րացող այս սոսկալի մեղադրանքը, հազել թէ ունենալ որեւէ մի վրէժ հիմք։ Բայց ի գրանից՝ նոյն խորենացու աւարկած պարսիկ վերակացու-ների արգելումը յոյն լեզուն ուսանելու՝ սակաւ արժանի է հաւատոյ, որովհետեւ բոլոր յիշեալ ժամանակը Պարսկական Հայաստանում տիրում էին թագաւորներ, որոնք հովանաւորում էին Հայոց Եկեղեցին եւ այնքան նիւնուրոյն էին, որ հազել թէ թող տային այդքան խիստ եւ անար-դար մի կարգադրութիւն իրենց երկրի մէջ։ Եւ այդ է՛նչ “Պարսիկ վերակացուներ, էին Հայոց թագաւորների գոյութեան օրով։ Եւ մենայն զէպս որեւէ ար եւ ենթադրել, որ Ս. Սահակ կա-թողիկոսը չկարողանար ձեռք բերել Ս. Գրքի գէթ մի օրինակ յունարէն լեզուով, եթէ կամենար։

Բայց ի սրանից այն վկայութիւնը, թէ Ս. Սահակը “ասորներէնից. է Թարգմանել, առաջ է բերել Մովսէս այն նպատակով, որ մի առանձին նշանակութիւն վերագրէ յունա-րէնից Թարգմանութեանը, ինչպէս քիչ ներ-քեւը կը տեսնենք։

Սակայն խորենացին չէ շատանում միայն այս չեղումներով իւր աղբիւրներից, նա աւելի հեռու է գնում։ Այսպէս հակոսակ կորիւնի բացարձակ ցուցման, խորենացին իրեն նիւթ պատրաստելու նպատակով, յետագայ թղթերի համար, հնարում է Ս. Սահակի ուղեւորու-թիւնը գէպի Եւնական Հայաստան, որ բնաւ չկայ կորիւնի մէջ։ Այսու հանգերն մեր պատ-

միջը, առանց քաշուելու, յայտնում է թէ Ս. Սահակին այնտեղ ցոյց են տալիս ոչ արժանի ընդունելութիւն, եւ թէ երկրի կառավարիչներն այնքան ստեղծութեամբ էին լցուած դէպի նա, որ չենդունեցին նրանից Ս. Մաշտոցի Տնարած Հայոց գրքերը։ — Ահաւասիկ պատճառն է ար-դէն միտումաւոր մի նիւթ, որի շուրջը բոլոր-ուելու է Եւ. գլխում զետեղած բոլոր հինգ թղթերի բովանդակութիւնը։

Բայց սոքա է՛նչ թղթեր են։ Կորիւնի պարզ եւ անկողծ պատմութիւնը Մաշտոցի Եւնական Հայաստան եւ Կ. Պոլսի մայրաքաղաքը այցելելու մասին՝ խորենացին հաղորդում է նամակների ձեւով Ս. Սահակից կայսեր, Պոլսոյ Պատրիար-քին եւ Եւնատոյ զօրավարին եւ առաջին եր-կուսի պատասխաններով Հայոց կաթողիկոսին — աւելացնելով իւր կողմից անստորջ մանրա-մասնութիւնների կամ ուղղակի անպատեհու-թիւններ, օրինակի համար, թէ Ս. Սահակ գան-գաւում է կայսեր, որ նրան յունական Հայ-աստանում արժանաւոր ընդունելութիւն չեն ցոյց տուել եւ երկրի կառավարիչներն այնքան էին սառում իրեն, որ չենդունեցին Հայոց գրքերն եւ այլն, կամ թէ միեւնոյն Եւնական Հայաս-տանի սպարապետ Եւնատոյն (նրան ուղղած թղթում) գրում է. “չնորհ ունի Աստուծոյ յարաքս զքեզ պատրաստել մեզ յապաւնու-թիւն, եւ թէ՛նա՝ “զլուր առաքնութեան Մեհ-րովպայ յիշեալ ... ոչ փոքր արար նոցա ընդու-նելութիւն, եւ այլն՝ կամ թէ յիշենք կայսեր մեղադրանքը Ս. Սահակին թէ “արհամարհեալ զհարաւորքս, որ ի մերում քաղաքիս, յԱս-րեսաց ոմանց խնդրէր զմաստից գիւտս։ Կամ զոր օր. Աստիկոս պատրիարքի բերանը դրած անսովոր գովասանքը իւր նախորդի — Յովհան Ոսկեբերանի վերաբերմամբ, որը ինչպէս յայտնի է, նրա անձնական թշնամին էր եւ նրանից քիչ առաջ կայսեր հրամանով արտաքսուած էր մայ-րաքաղաքից։ Նոյն իսկ “Աղբիւր Եկեղեցւոյ”, արտապատմութիւնը, որ գործ է ածել վերջին թղթում Ոսկեբերանի վերաբերմամբ խորենա-ցին՝ առեւ է Սոկրատի Եկեղեցական Պատ-մութեան հայերէն թարգմանութիւնից, որ Է. դարու վերջին է վերաբերում։

Խորենացու կամայական յաւելումներին պէտք է վերաբերել նախ Ս. Սահակի Թուո Վար-

1. Վարդապետի հրո. 1897 թ. էջ 542 եւ 557. Նոյն արտապատմութիւնը “Աղբիւր Եկեղեցւոյ” գործ է ածել Գրիգոր Նազկանազցին Ս. Մովսէսի վերաբերմամբ։ Ցնա ձեւ. Վիեն. Միխի. Nr. 217. էջ 109բ։

դասի¹ (որի մասին, ի դեպ էլ ասել, մեր պատմագիրն իսկոյն եւ եթ մոռանում է) Մաշտոցին ընկերակցելը, վերջինիս Կ. Պոլսն արած պատգամաւորութեան ժամանակ, որպէս իմ այս միջոցով արժանացնէ նրան Բիւզանդական «սարաւեւաթ», տիւրողոյն եւ լուսութեամբ անցնի նրա ժառանգական եւ բարձրագոյն պաշտօնի, այն է՝ սպարապետութեան կամ ամբողջ Հայոց զօրքն — Բարմաւաթարութեան մասին։ — Գրող Մաշտոցի Բիւզանդիայում «էկկլեսիաստ», տիւրողի արժանանալը, Տակառակ Կորինւի վկայութեան, որ նրան «Արուսի», տիւրոսն է վերագրում։ — Գրող քնէ որ «սուսկասպաս», մարգող գրած Տրպազիւնի թղթերի վրայ յետեւը, որոնց շնորհիւ Ս. Սահակի եւ Ս. Մաշտոցի աշակերտները Յովսէփի եւ Եղիշի, Ղեւոնդ եւ Կորինւի իր թէ «առանց Տրամանի վարդապետացն իւրեանց», եւ կարծես թէ Տակառակ նոցա ցանկութեան աղետւորում են Կ. Պոլսի, եւ Գրող, թէ ուղեւորուել են նոյն տեղն երկու այլ աշակերտներ. Յովհաննէս եւ Արձան, որ Կորինւի չէ Տաստաւաւում²։ Աւերոյդ չէ նկատել, որ «յուլաբար ուղեւորեալ եւ ծուլաբար ղեգործեալ զաստուղեցան ի Կեսարիա, — փոխ է առած փրկանի»³։

Սակայն այս բոլոր քմահաճ փոփոխութիւնները շատ անշնան են համեմատութեամբ այն տողերի, որ առաջ է բերում խորենացին իւր ԿԱ գլխի վերջը, «առ առում է, որ Ս. Սահակ եւ Մաշտոց տասնալով Պոլսից վերադարձած իրենց աշակերտներին»⁴ Ս. Գրքի ճշգրիտ

1 Կորինւ եր կրին ցոյց առլ մի քանի կէտ թղթերի մէջ, որ մէջ է բերել Մովսէս, ըստ երևույթին, ոչ առանց նպատակի. այն է՝ — նրա ձեռագիր պատճառական թղթերով ղեկերում նոյն իսկ կոչար բերանով, հաւաստեցնել Հայոց կաթողիկոսին Կեսարիոյ արքեպիսկոպոսին. նրան որից կարեւոր են սկզբում Հայոց եկեղեցին։ (Համ. մ. Դ. Դան. Գարաբաղձում քնն. Պատմ. Գ. Եջ 219)։

2 Թէեւ Արձան յիշում է Դան. Ղազարի Պատմ. մէջ (էջ 205) որպէս Մաշտոցի աշակերտ, սակայն որտե՛րից անուշաբանութեան մասին համարելը տե՛ղն չէ առում։ — «Յաղագս նախախնի» Հայ Թարգմ. էջ 114, Դան. անս. Կարպոյ «Քննաւէճ» Գ. էջ 50։

3 Ս. Գրքի ձեռագրերի հնա միասին աշակերտները, ըստ խորենացու տեսութեան, Ս. Սահակին բերին նոյնպէս Կորինւ Աղեւառագոյնաւ եւ Պրովդ Կ. Պոլսեցու թղթերը թեոքոսոս Մովսէսեանացու գրուածքներին վերաբերեալ, Դան. Եփեսոսի ժողովի կանոնները, խորենացին բաց է թողնում «Կանոնը Ղկիկոյ ժողովից, որի մասին յիշում է Կորինւ, զոր փոխարեն ուղեւորած են ԿԵ ու ՎԵժ, որոնց մասին ուղղակի չէ յիշում Ս. Մաշտոցի կենսագրողը (էջ 25)։ Սրա հետ միասին առանց յարմարեցնելու. նոցա աշակերտների Կ. Պոլսից վերադառնալու ժամանակին։ Ինչ վերաբերում է խորենացու Եփեսոսի ժողովի նկարագրին (կա

ձեռագրերները, ձեռնարկեցին նոցա հետ (այսինքն՝ աշակերտներին) նորից թարգմանել արդէն մի անգամ «փութանակի թարգմանեալ»¹, բայց «քանզի, պնդում է խորենացին զարմանալի համարութեամբ, անգէտը էին (վարդապետները) մերում արուեստի, ի թագում մասանց թերաջեալ գործն գտանը, վառն որոյ առեալ մեծին Սահակայ եւ Մեսրոպայ զմեզ (ՍԵ) առաքեցին յԱղեւաքսան զԳԻՍ՝ ի լեզու պանծալի ի ստոյգ յօդանալ ձեմարանին վերաբանութեան»։

Այսպիսով ուրեմն բանից դուրս է գալիս, որ Ս. Գրքի նաեւ երկրորդ թարգմանութեւը, որ ձեռնարկած էր ըստ Կորինւի վկայութեան, յուսնակա ընտրելագոյն ձեռագրերի հիման վրայ, ոչ գոհացուցիչ ձեռնառուց, եւ Ս. Սահակ եւ Մաշտոց, որ իրենց աշակերտներին հետ միասին, երկու տարիների ընթացքում պատաստուել հին Սուրբի եւ Յոյն օրինակներ զարդեւորում, իրենց ընդարձակ գիտութեամբ եւ անհերքելի փորձառութեամբ — միանգամայն անկարող են ձեռնառում այս գործին, որովհետեւ նոցա բոլորին մի ինչոր «արուեստ», էր պահանջում։ Այդ պատճառով կարիք զգացանք մարդիկ ուղարկել այս անգամ արդէն Աղեւառագրի, որպէս զի նոցա այստեղ ձեռք բերէին նախ քան թարգմանութեան ձեռնարկին այդ արուեստը², եւ այսու հանգրծ ուղարկել ոչ այլ որ, բայց միայն հէնց իրեն խորենացուն՝ պատմութեանը անյայտ իւր ընկերների հետ միասին, յետոյ ամենեւին զարմանալու չէ, որ Գրքի վերջին գլխում խորենացին ուղղակի յայտնում է իւր մասին, ինչպէս մի աշակերտի, որ գերազանցեալ է իւր ուսուցիչներին, (ով ուրախացի ընդ յառաջագիմու թիւն աշակերտութեան մասամբ ինչ յաղթահարեալ յարգոյս) եւ որը կրթութեան է «ամենիմաստ արուեստի եւ կատարելագոյն յարմարութեամբ»³։

Սրանից հետոս թուում է թէ այլ եւս անկարելի է երեւալ։ Գրքի մի շարժումով մեր պատմիչը վստահանում է ոչնչացնել այն մարգող մեծագոյն վաստակներն, որոնց ըստ վկայու-

1. Եկեղ. Ե. Դրս մէջ մասնաւոր Ս. Հոսք ցոյցակին, զորս կազմութեան են Գլխաւորագետ Սեփեանի Հայերէն թարգմանութեան (հմտ. էջ 645—661) եւ խորենացու ընդհանուր աղբիւր կազմի Կայսրաց պատմութեան հիմամբ։ 1 ընդունելով հանգրծ արժ. Հ. Ս. Կարսեցին տառաւորութիւնը այս տեղի վերաբերմամբ «թարգմանեալ փութանակի» Գրքի եւ թիւնը ըստ քիւ իր փոփոխ (հմտ. Նորայր «Քննաւէճ» Բ. էջ 14)։

2 Հմտ. Դան. Գարաբաղ. քննակ. Պատմ. Գ. Եջ 58 եւ հետեւ.

թեան Կորիւնի եւ Ղազարի երախտապարտ եւ մի ամբողջ ազգ եւ իրեն վերագրել Ս. Գրքի արգէն գոյութիւն ունեցող յուսարէնից հայերէն թարգմանութեան պատիւը, այսինքն այն թարգմանութեան, որը նա առանց քաշուելու փորձում է վարկաբեկ անել:

Գեւորք եւ Գրիշ, որ մեր պատմահօր ցուցմունքների հիմամբ կամ աւելի ճիշտ նոյն իսկ նրա այն վկայութեան ազդեցութեամբ, — թէ իրեն Ս. Սահակ եւ Մաշտոց Աղքստանգրիւս են ուղարկել միւս աշակերտների Բիւզանդիայից Ս. Գրքի ընտր ձեռագրերով վերագրողալուց եւ Աստուածայնի հայ լեզուով երկօր գ անգամ թարգմանելուց յետոյ — կազմուել է խորենացու հետ ուղարկուածների, այսպէս կոչուած “երկօրգ թարգմանիչների, աւանդութիւնը: Սոցա թուին վերագրում են Գաւիթ Անյաղիթի, Եղիշէի, Ղազարին եւ այլոց: Սակայն այս աւանդութիւնը, չնայելով նրա շատ տարածուած լինելուն, նա մանաւանդ յետին պատմիչների մէջ, չունի բուսական հաստատուն հիմք: Կորիւնից, ինչպէս նաեւ Ղազարից մեզ յայտնի եւ Ս. Սահակի եւ Ս. Մաշտոցի ասուեալութիւնը՝ աշակերտների անունները, որոնցից միայն վիցի, այսինքն Յովսէփ Գաղաթու, Եղենիկ, Ղեւոնդի, Կորիւնի, Յովհաննէս Եկեղեցացու եւ Խոսրովիկի մասին կարելի է հաստատապէս պնդել, թէ նքա “թարգմանիչներ” էին, այսինքն Ս. Սահակի եւ Ս. Մաշտոցի ձեռքի տակ նոքա աշխատում էին հայերէն թարգմանելու: Ս. Գրիքը եւ այլ եկեղեցական գրութիւններ¹:

Ամփոփելով խորենացու պատմութեան այս մասը հարկաւոր է քննել նրա պատմութեան Կի հոգաւոր գլուխը: — Աստուիչների, իրեն եւ իւր ճանապարհորդութեան մասին:

Սա գլխի ամբողջ առաջին կէտ խնդուած է Փիլոնի երկերից առնուած առանձին բառերի եւ ասացուածների այնպիսի քանակութեամբ, որպէս խորենացու Պատմութեան եւ ոչ մի

մասը: Մեր պատմիչ, ինչպէս մեզ յայտնի է նրա աշխատութեան ուրիշ մասերից, քաջ ծառած ի երբայեցի Փիլոնոփայի երկերին (հայերէն թարգմանութեամբ) եւ ուր հարկն է կարողանում է գտնել Փիլոնեան պաշարից տպաւորիչ դարձուածք կամ որեւէ բանով աչքի ընկնող ասացուած եւ ներմուծել այն, իւր լարագրութեան մէջ կամենալով փայլել գիտնականութեամբ եւ եզրականութեամբ: Ընդհանրապէս Մովսիսի գիտնական պաշարը փոխ է առնուած գլխաւորապէս Փիլոնից: Այդ պատճառով դարմանալի չէ հարկաւ, եթէ նա յափառակցած է երբայեցի փիլիսոփայի եւ համարում է նրան, ըստ երեւումից, այն վեմ կատարելատիւր, որի “պանծայի լեզուն եւ վերաբանութիւնը”, պէտք է ընդունել իրրեւ բարձր օրինակ եւ այն ուսումնասիրելով յատկապէս Աղեքսանդրի աշխատ, Փիլոնոփայի հայրենիքում: Այսպէս տրեմի Փիլոնեան բացատրութեան ձեւը չէ՛ արդեօք այն “արուեստը”, որի բացակայութիւնը Հայաստանում վերելք չեշաւում էր խորենացին եւ որին ինքը իւր թէ ձգաւում էր հասնել, սակայն ոչ թէ բնաւ Եգիպտոս ուղեւորուելով, ինչպէս հինքն է պնդում, այլ ըստ մեկնայն հաւանականութեան Փիլոնի երկերի յաճախակի ընթերցանութեամբ եւ այն հայ թարգմանութեամբ, հետեւապէս — առանց հեռուոր ուղեւորութեան ձեռնարկելու կարելի եւ ի զուր Գարագաշեանը խորենացու անհիմնութիւններն եւ ինքնապիճութիւնը արդարացնելու նպատակով առաջարկում է ԿԱ, ԿԲ եւ ԿԸ գլուխները ներմուծութիւն համարել, որ յետ ժամանակի մտցրած է որեւէ մէկի ձեռքով խորենացու Պատմութեան մէջ. այս գլուխների սերտ կապակցութիւնը Հայոց Պատմութեան ձեռքած մասի հետ թէ՛ լեզուի ու ոճի, եւ թէ՛ գաղափարի եւ արամադրութեան կողմից բոլորովին ակնբերել է:

Սկսեմք այն տեղից, որ մեր ուղադրութիւնը գրաւած ասացուածները. — “մերում” արուեստի, եւ “ամենիմաստ արուեստիս եւ կատարելագոյն յարմարութեամբ”, (ԳԷ, ԿԱ եւ ԿԸ) եւ նոյնպէս համարեալ ամբողջ նախադասութիւնը. — “զմիջ առաքեցին յԱղեքսանգրիւս ի լեզու պանծալի ի ստոյգ յօղանալ (այսինքն է հմտանալ, իւրացուցանել) ճմմարանին վերաբանութեան”¹ (ԳԷ, ԿԱ), — փոխ

¹ Գարագաշանի (Գ, 60) ուղադրութիւնից, որ յիշում է Ս. Սահակ եւ Մաշտոցի աշակերտների, ըստ նորա, աւելի հաւանական ցուցանել, բաւական է ըստ երեւոյթների Ղազարի տեղեկութիւնը Արծաւի (ԿԷ 205) եւ Ծոսրովի թարգմանիչ մասին: Տես Թուղթ Ղազ. առ ԱՎԳ. Մամիկէ 609:

² Գրք. Միսրման իւր Ս. Սահակի եւ Ս. Միսրովի Սանքի եւ հնազան (60) աշակերտների մասին յօդուածում (“Հանգէս”, 1902, ԳԲԵ. եւ Մարտի) իրապէս նոյն հայեցողքն ունի այս խորի վերաբերմամբ, ինչ որ Հ. Ջարբախեան (Պատմ. հին հայ պատմագրութեան) եւ ուրիշներ:

³ Հապի. թէ հարկ կայ ուղեւոր պատեղ, խորենացու բնաբի ԿԱ գլխի վերին բառը “վերաբանութեան” յատկաբերելով յաղորդ ԿԲ գլխի խորագրին “վերաբանին”

են առնուած փոխնից: Ընդ մին հետաքրքրական է դիտել, որ «մերով արուեստիքն», ասելով երբայցի փոխնիքն հասկանում է մարդկային արուեստը հակադրութեանը, ասում ասած այ ին ի՛, — իսկ աստուածութեանը, երկնիքն եւ երկրի Երբարչին, փոխն վերագրում է ամենիմաստ արուեստ եւ կատարելագոյն յարմարութիւն», որը խորհնացին վերագրում է իւր սեփական անձնաւորութեան: Իսկ ի լեզու պանծալի ի ստոյգ յողանալ ասացուածը երբայցի փոխնիքն գործ է անում վերաբերմամբ թուղաններին — աշուաններին եւ թուլթակներին: Ծննդաւոր բառը պատահում է փոխնի մօտ Վասն լինելութեան՝ բան Գ, 16:

Այնուհետեւ ԿԲ գլխի սկզբում առաջ բերած համառօտ աստղագրական համակարգութիւնը կարելի էր համարել փոխնի երկրից մի որեւէ հատուած, եթէ նրա մէջ չլինէր այնպիսի փոխնիքն թուլթակն, իւր թէ աստղերն իրենց լոյսը ստանում են լուսնից: Երեւում է, որ խորհնացին յարմարեցրել է այդ, օգուտելով երբայցի փոխնիքի ասացուածներից: Այսպէս սակաւ գործածուող ընծանի բայը պատահում է որ. Վասն Քաճանայից ճառում (էջ 181), Նլից (Բ, 104) — ուռնանալ բայը պատահում է Վ. 9 (չորեքստասներորդին ուռնացեալ (լուսին) ի ժողովքոյն զգայութեանն ինի լուսալոր...): — Արիփ, Արիպային եւ Գոսիք մէջը գտնում ենք Վասն Տաւնարանայ ճառում (էջ 220) եւ Նլից (Բ, 89, 90, 113): — «Յախտախաղաց շնորհ» Վասն քազնաց ճառում (էջ 201, նոյն գէս 206 յաւիտախաղաց աղբիր): — ըստ հարաւ հային մասանցն պարայածալայ, պատահում ենք Վասն Նլից ճառում Բ 79. (մորթալների վերաբերմամբ): — Առ լցեալ ամենազան պտորով — Վասն քազնաց ճառում իմաստով: (Նորայր, Զոյի, Բառեր, 1880, էջ 35. «Երկրից հայերէն լուսալորն, Է. Գառնանան Բ. 1884, էջ 42) — վերաբանութիւն կարող է ընդունուիլ այն իմաստով, որը յատկացուած է նրան Հայկազեան բազմորում, այն է «վերադարձ բան», «Հանդար», «խորհուրդ», «գիտութիւն» եւ ինչպէս գործ է անում «Պոլսոյն» դրբում (տես բառ. Հայկազ. Զ. Բ. վերաբանութիւն):

Է Վասն պլլարան. էջ 107. «... քանզի որք ինչ միանալով մերով արուեստից դարձին» կատարեալ կայտան...:

Բ Նլից Բ 90. «... ըստ կայազին զմօտ (զերկինս աստուածային բանին) ամենիմաստ արուեստի եւ կատարելագոյն յարմարութեամբ»:

Ց Վասն կնիւն. էջ 128. «... Եւ բազմաց եւ պլլոր գէպ է լեզու. շնորհով եւ ասով յօգանալ եւ այնորից որք ոչ յոր՝ ընդհանր»:

Տ «... Արիտասանելն եւ որք ի զնմարանէն...»

(էջ 201), նոյնպէս Հայկազ. քառ. Զ. Բ. ասմանազան եւ վասն կնիւնայն. (էջ 129) — «Երբոք ոչ պաշտպանութիւն միայն, այլ եւ կերպարումն ամբողջական մատուցանել բնաւորացն եւ յիշենէն առգամայնէր գող... պատահել չորութեան եւ խնայ» առ երկրին գործաւորութիւն — վասն քազնաց ճառում, ուր էջ 217, կարդում ենք զնշեւեցաց փող... բնաւորաւ ենք արտաբերուած ոռոգանել, այսինքն՝ «մի շնչառութեան գործարանը ի ընէ ոռոգում» է արտաբերուած, սորա հետ միասին աւելորդ չէ դիտել, որ փոխնի բնագրին մէջ ըստ մի ձեւագրի «որոգանել» է, իսկ ըստ միւսի՝ «արոգանել», այսինքն չորոգանելը, արոգանել ձեւը: վերջապէս Աղեքսանդրիայի եւ լճի նկարագրութեան ամբողջ առաջին մասի վէջ տող հաստատուել, այն է, «որ ի լճէն ընթանք արձակին ի ծովն եւ որք ի ծովէն մտանայ (ձեռն, վար. մօտի ելոյ) որ ելաննն սակաւ ստէպ ստէպ օղջ» անծարունք այն որ ի ծովէն, եւ թանձուներն որ ի լճէն, որոց խառնուածն առողջագոյն զհաստատութիւն կենաց գործն», ամբողջապէս առած է Վասն տեսական կնիւն կամ որնոյն է Վասն Սասանաց ճառից (էջ 11—12): Այստեղ փոխն յիշելով Եփրատը մասնացոյց է անում Աղեքսանդրիայի շրջակայքում գտնուած մի վայր, ուր, որպէս ամենից յարմարագոյն տեսնուած, ասին կողմերից ժողովում են բնակուելու առաքելին մարդիկ, այսինքն տեսական փոխնիքն հետեւողները: Այս բնակավայրը գտնուած է Մեծօրդեան լճից վեր, բարձրաժանգակ դաշտում, որ միանգամայն յարմար է թէ ապահովութեան եւ թէ օդի քաղցրախառնութեան կողմից, որովհետեւ ապահովութիւն են ներկայացնում շրջակայ անտառների փարսիններն եւ գիւղերն, «զատ ի յաւղն քաղցրախառնութիւն որ ի լճէն ընթանքն արձակին ի ծովն, եւ որք ի ծովէն մատուցելու որ ելաննն ստէպ ստէպ ստէպ արդիւն, անասարունք այն որ ի ծովէն, եւ թանձուներն որ ի լճէն, որոց խառնուածն առողջագոյն հաստատութիւն կենաց գործն»:

Փոխնից են փոխ առած ԿԲ գլխի վերջին խաբերք՝ «յանգեալ արուեստից ինքնացայ», տես Վասն պլլարան. (էջ 107, որք... մերով արուեստիքն գործին, կատարեալք՝ կայտանն... իսկ որք... մահացութեամբ հանձնարար Աստուծոյ յանգեալք լինին, դարձեալ շարժին) եւ վասն քազնաց ճառում (էջ 205), ինքնանալ — փոխնի թարգմանչին յատուկ բառերից մէկն է:

Փրկելից յետոյ, Աղէքսանդրիայի նկարագրութեան կատարելութեան համար, խորհնացին դառնում է իւր ոչ պահած սիրած ազգիւրին — կեղծ կայիսթենէսի Պատմութիւն Աղեքսանդրի: Փոքր ինչ վերն, այնեղ, ուր ստուած է Աղէքսանդրիայի “ամենուրեք պարսկի, այսինքն Նեղոսի մասին, Մովսէս փոխ է առել այս ասացումն Աղէքսանդրի պատմից, պարսկացի ասելով հասկանում է — զետեղ (պարսկապատմութեան ունելով... քանզի գեղեցիկ են շուրջանակի, էջ 47): Այնուհետեւ խորհնացու ամբողջ նկարագրութիւնը 14 սող, այն է “Սորա առաջին այժմ ոչ անցեալ նստի Պղոտնիոս հեգախաւար գագաթամբն զանապառ աշխարհ պատելով, այլ Մարկոս աւետարանական քարոզութեամբն, եւ ոչ վիշապազին դիւցազնականաց գերեզմանը, այլ սրբոյն վայելչանքն վկայարանը: Եւ ոչ ի քսան եւ հինգն Տուրի օտնի աղճատանք զեռնարարան պատկերով գրաստ, եւ պաշտօն առնել լրտուաց եւ ամերաց առնել բաշխում, այլ ի մեծասաներորդի նորին Տուրի յայտնութեան ճեպն կատարի ամն, զյաղճող նահաւական գովել եւ օտարաց առնել ընդունելութիւն եւ յաղքատս դուրս: Եւ ոչ զհեղ կոր գիւն Սարապիս, այլ զգրիստոսի զարինն մատուցանել պատարագ. եւ ոչ խնդրել հրաման պատարանուոյ ի սանդղատմանպետէն Պրոտեկապայ, — կազմուած է տեղ-տեղ բաւացի կեղծ-կայիսթենէսի հաստաւանքից (էջ 36—46) ինչպէս որ այդ քանիցս դիտած են խորհնացու թարգմանիչները: Ետեւ ընդհանր այս հաստաւանքը: (Ամն Աստուածը, երեւալով Աղէքսանդրին երազում ասում է նրան) — “Հինեալ քաղաք նշանաւոր գեր ի վերոյ Պրոտեկապայ կղզւոյ, որոյ առաջոյ անցեալ նստի յախտեան Պղոտնիոս ինքն թալարելով ննգալատար զազաթամբը զանապառ աշխարհալ պատնալ, — “...Եւ հաւանալ Աղէքսանդրոս հրաման եւ ճարտարակաւացն որովք կամին չափով զքաղաքն շինել: Եւ նոքա տեղագրեցին զերկայնութիւն քաղաքն ի յրականտիպըստ տապօսիական գերեզմանին... (էջ 38)... — “Ի վերայ լերին միոյ բարձունքեալ բերին զնա, իսկ որ այժմ կոչի զհիցազգի գերեզման. ” (էջ 39) — “Եւ հաստատեալ դրան գիւցազինս այսորիկ, կանգնեալ եղ զնա ի վերայ խոյակին. եւ ելին ի նմանէ բազում օձք եւ սողելով մօրն ի մուսա, յահա եղելոյ տանցն. քանզի զրաղարն դեռ

եւս տնդ լինելով Աղէքսանդրոս շինել ի տուրի քսան եւ հինգէն, եւ զնոյն ինքն զմահեան օձին. ուստի զմա զայսորիկ պաշտօն բարապաք իրբեւ զբարի գեւս մոնալ ի տուն. զի ոչ են թիւնաւորք իւր գազանք, այլ զթիւնաւոր գազանս ի բաց հայտնին: Եւ զհոգ մատուցն նմա իրբեւ վիշապազին. եւ պատկեն եւ զգրաստս ամենայն ընդնաբարձս, ի հանգիստ նոցա մատուցանելով յաւուրն յայնմիկ. վասն զի գործակիցք եղին բեռնաբարձք լինելով ի շինութիւն մեծատնիկ քաղաքին. Եւ արքայն հրամայեաց պահապանացն յորեանս տալ. որ եւ նոցա աղացեալ զցորեանն եւ ամբեւայ արարեալ ետուն ընկալացն իրբեւ ի զուարճարար յուրախութիւն. ուստի մինչեւ զայժմ այս օրէնք պահէ առ Աղէքսանդրացիս ի տուրի քսան եւ հինգ, զընդնաբարձ գրաստս ամենայն պատկեն, եւ զոսն մատուցանել աստուածազինն, եւ պաշտօն կրել լորտուացն՝ որ ինձմ ամին տանն, եւ բաշխումս առնել ամերացն: ” (էջ 41) “...Եւ երեւեցաւ նմա ի քուն յայնաբոցն Սարապիս եւ ասաց. Աղէքսանդրեւ, մուսցմունք եղին քեզ մինչ առնելով զոսն կացր յաղճս. ոչ դու ասացեր ուրաքեք եւ հոգածու նախախնամող երկրիս այսորիկ եւ զանդորտ աշխարհ յակաւնելով, առ ընկալ զպատարագս զայս եւ օգնականն ինձ լեր ի պատերազմունս. եւ յանկարծօրէն ստեղծի խոյալալ ի վայր, եւ զփորոտինն եղ ի վերայ բազինն. ոչ էր քեզ գիտելի զի եւ եմ ամենեցուն հոգածու եւ նախախնամող աստուած: ” (էջ 43) “...Եւ ի խնդրել մեր զնա եւ յաղաչել զաստուածն թէ ուր արդեւ փախաւ թագաւորն. նա եւ պատասխանի որ ի անդալատմետս ի սարապեան մեհենին աստուածն այսպէս. փախուցեալ թագաւորն ձեր եկեացէ դարձեալ յեգիպտոս ոչ ձեր օրպէս եւ էրն, այլ մանուկ մատաղ ” (էջ 46):

Առանց օգտուելու շինաց նաեւ Գրիգոր Նազիանզացին, որից փոխ են առած հետեւեալ բնորոշ ասացումները. — “Թեթեւակի ընդ խորս գիւնին Նեքսիոյ նստեալ, (խորհնացին իւր մասին է ասում), տես Գրիգ. Նազիանզացու. “Ի Բասիլիոս” (Կրէ. Վիեն. Միւ. Թ. 217, էջ 146) “Թեթեւագոյնս նստել (Բասիլիոս) ընդ կենցաղոյն Եով, եւ “Աղէքսանդրիա է շինեալ քաղաք բարեմամանակ... (անս Գրիգ. Նազ. “Առ որս, Ը”) “Գրարգ ոչ ասես եւ զբարեմամ” Գրի քաղաքիդ: ”

Ինչ վերաբերում է ԿԲ գրիկ վերջին տու-

